

44. XVI. yüzyıl şuara tezkirelerinde huy ve davranışlara yönelik bazı tenkitler¹**Yasemin KARAKUŞ²****APA:** Karakuş, Y. (2023). XVI. yüzyıl şuara tezkirelerinde huy ve davranışlara yönelik bazı tenkitler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (35), 746-764. DOI: 10.29000/rumelide.1342236.**Öz**

Klasik Türk edebiyatı gerek manzum gerekse mensur verimleriyle edebiyat araştırmaları kadar tarih ve toplumsal konulara da kaynaklık etmektedir. Mensur metinler içerisinde önemli bir yer tutan ve edebî tenkit ile ilgili kıymetli bilgiler ihtiva eden şuara tezkirelerinde sosyal tenkit unsurları da azımsanmayacak ölçüdedir. Tezkire yazarları, eserlerinde yer verdikleri kişilerin yalnızca şairlik kabiliyetleri ve şiirlerine yönelik değerlendirmeler yapmakla kalmamış; biyografilerin anlatıldığı satır aralarında bilhassa şahsen tanıdıkları kişilerin karakter, huy ve davranış özelliklerine yönelik olumlu ve olumsuz değerlendirmelerini doğrudan ya da dolaylı yoldan ifade etmişlerdir. Bu çalışmada XVI. yüzyılda yazılmış şuara tezkirelerinde (Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi, Kınalızâde Hasan Çelebi, Beyânî, Ahdî, Gelibolulu Âlî) sosyal tenkit içerisinde değerlendirilebilecek olan, tezkirecilerin eserlerine aldıkları kişilerin huy ve davranışlarına yönelik bazı tenkitleri (kıskançlık, cimrilik, mükeyyifat müptelâhî) ve bu tenkitlerin ifade ediliş biçimleri ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, XVI. yüzyıl, şuara tezkireleri, sosyal tenkit, kıskançlık, cimrilik, mükeyyifat müptelâhî

Some criticisms of temperament and behavior in the 16th century poets' tezkiras**Abstract**

Classical Turkish literature, both in verse and prose, is a source for historical and social issues as well as literary studies. The poets' tezkiras, which have a prominent position among prose texts and offer insightful commentary on literary criticism, also contain a sizable amount of social criticism. Tezkira writers not only assess the poetic abilities and poems of the people they included in their works but also between the lines of their biographies, they expressed their positive and negative opinions directly or indirectly about the character, temperament, and behavioral traits of people they knew personally. The 16th century biographers' (Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi, Kınalızâde Hasan Çelebi, Beyânî, Ahdî, Gelibolulu Âlî) some comments regarding the personalities and behaviors of the persons they included in their works (jealousy, stinginess, addiction) —which can be evaluated within the context of social criticism—as well as the manner in which they are expressed—will be covered in this study.

Keywords: Classical Turkish Literature, 16th century, poets' tezkiras, social criticism, jealousy, stinginess, addiction

¹ Bu çalışma "Klasik Türk Nesrinde Sosyal Tenkit: XVI. Yüzyıl" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.
² Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD (İstanbul, Türkiye), yasemin.karakus@istanbul.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4376-0881 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 21.07.2023-kabul tarihi: 20.08.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1342236]

1. Giriş

Arapça “nakd” kökünden türeyen ve Fransızca “ciritique” kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “tenkit”, bir eserin iyi veya fena olduğuna, onun hakikaten güzel sayılıp sayılmayacağına dair hüküm vermek manasına gelmektedir (Olgun, 1973, s. 163). “Kritik” kelimesinin kökü, Yunancada “hüküm” demek olan “krites”e dayanır, Yunancada “krinein” “hüküm vermek” demektir ve “kritikos” terimi milattan önce IV. yüzyılda “edebiyat hükmü” anlamını kazanmıştır (Ercilasun, 2013, s.216). Tâhirü’l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*’nde eskiden tenkide “ilm-i nakd” denildiğine, bu ismin sarrafın hâlis akçe ile mağşuş akçeyi ayırması gibi şi’r-i bî-aybı şi’r-i ma’yûbdan ayırmak için kullanıldığına ve şiirin ayıplarını bilmeyenin ayıpsız şiiri tanıyamayacağına işaret etmektedir (Olgun, 1973, s. 163).

Tenkit, Muallim Naci’nin sözlüğünde ise “edebî, fennî, sînâî âsârı tetkik ile iyi ve fena cihetlerini bi’l-muhakeme göstermek, bu türlü âsâr tetkik olunarak iyi ve fena cihetleri bi’l-muhakeme gösterilmek” olarak tanımlanmaktadır. Naci, bir eserin sadece iyi yönlerini göstermenin tenkit sayılmayacağını ayrıca belirtmiştir. Ona göre tenkit, bir eserin hem iyi hem fena yahut yalnız fena cihetlerini göstermekten ibaret olmak üzere iki türlü olur (Naci, 2009, s. 669).

Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde ise “eleştirme” ve “eleştiri” olarak tanımlanan tenkit, Türk edebiyatında edebî bir tür olarak Tanzimat döneminde ortaya çıkmış, türün ilk örnekleri Namık Kemal tarafından verilmiştir. İnsanın olduğu her yerde mevcut bir zihin faaliyeti (Ercilasun, 2015, s. 215) olan tenkit, Tanzimat öncesinde uzun yıllar var olmasına rağmen müstakil bir edebî tür şeklinde karşımıza çıkmamıştır. Abdullah Uçman, Tanzimat’tan önce sistemli bir tenkit anlayışından söz etmenin mümkün olmadığına, bununla birlikte şuarâ tezkireleriyle bir kısım divan dîbâcelerinde güzel şiirin vasıflarına dair yer alan bazı tespitlerin tenkit sayılabileceğine işaret etmektedir (Uçman, 2011, s. 462). Ancak klasik Türk edebiyatındaki tenkit faaliyetini yalnızca tezkire ve divan dibacelerinde yer alan poetik eleştirilere indirgemek bu alanda yazılmış eserlerdeki farklı unsurlara yönelik onlarca eleştiriyi gözden kaçırmak demektir. Osmanlı dönemi şair ve yazarlarının toplumu da âdetâ bir eseri eleştirir gibi pek çok farklı açıdan ele aldıkları görülmektedir. Her ne kadar sistemli olmasa da klasik Türk edebiyatında tenkidin var olduğu klasik edebiyat sahası araştırmacıları tarafından kabul edilmekte, Dursun Ali Tökel *Divan Edebiyatında Eleştiri* isimli makalesinde “Geçmiş devirlerde eleştirmenler vardı, ancak eleştiri yoktu.” (Tökel, 2003, s.18) sözüyle münekkidin tenkitten önce var olduğunu vurgulamaktadır.

Bir eserle ilgili olumlu ya da olumsuz değerlendirmeler içeren eleştiri metinlerinin edebî, sosyal, siyasi tenkit gibi pek çok alt türü bulunmaktadır. Ancak gerek eski gerekse yeni Türk edebiyatı sahası araştırmalarında eleştiri çalışmaları genellikle edebî eleştiri üzerinden yapılmakta, diğer alt türler edebî eleştiriye nazaran geri planda kalmaktadır. Klasik Türk edebiyatı sahası söz konusu olduğunda özellikle tezkire metinleri, divan dibaceleri, mesnevilerin sebep-i telif bölümleri ve şiirlerin mahlas beyitleri edebî eleştiri ve poetik değerlendirmeler noktasında araştırmacılara nitelik ve nicelik açısından kayda değer veriler sunmaktadır. Bu alanda yapılmış irili ufaklı pek çok akademik çalışma bulunmaktadır.³ Osmanlı

³ Bu alanda yapılmış çalışmalardan bazıları: Hikmet Feridun Güven, “Klasik Türk Şiirinde Hiciv”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 1997; Hasan Çiftçi, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bak. Yay., Ankara 2002; Gamze Demirel, “Klasik Türk Edebiyatı Geleneğinde Hiciv”, TALİD, C.5, S.10, İstanbul 2007, s. 131-154; Tunca Kortantamer, *Temmuzda Kar Satmak (Örnekleriyle Geçmişten Günümüze Türk Mizahı)*, (Haz. Fatih Ülken, Şerife Yalçınkaya), Phoenix Yay., Ankara 2007; Hanife Dilek Batıslam, *Divanlardaki Şikayet Şiirleri*, Karahan Kitabevi, Adana 2009; Hanife Koncu, “Mizah Geleneğinde Bir Örnek: Kaside-i Cüzdân-nâme”, *Perspectives on Ottoman Studies*, Berlin 2010, s. 363-379; Hatice Aynur vd., *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XIII: Hicve Revâ Mizâha Mâyil: Güldürücü Metinleri Anlamak*, Klasik Yayınları, İstanbul 2018..

döneminde kaleme alınan hiciv ve hezel tarzındaki mizah içerikli türler ve şikâyet içerikli sözler de eleştiri noktasında önemlidir.⁴

Sosyal eleştiri ile ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda, bu çalışmaların daha çok manzum metin odaklı olmaları dikkat çekmektedir. Bu bağlamda zikredilmesi gereken en kapsamlı eser, Zülküf Kılıç tarafından hazırlanan “Türk Divan Şiirinde Sosyal Eleştiri” başlıklı doktora tezidir (Kılıç, 2008). 1995 yılında Cemal Kurnaz’ın yazdığı “Yunus Emre’de Tenkit” (Kurnaz, 1995) isimli çalışmada Yunus’un kendini ve devrini tenkidi ile ilgili örnekler mevcuttur. Şeyma Güngör’ün 1999 yılında yayınladığı “Fuzulî’nin Eserlerinde Sosyal Tenkit” (Güngör, 1999) isimli çalışma, bu konunun ilk örneklerinden olması açısından önemlidir. Bunların dışında Lütfi Alıcı’nın “Klâsik Türk Edebiyatında Sosyal Tenkit Örnekleri Olarak “Yuf” Redifli Şiirler” (Alıcı, 2004), Hasan Gültekin’in “Veysi’nin Sosyal Tenkit İçerikli Kasidesi” (Gültekin, 2013), Ömer Savran’ın “Nâbî’nin Şiirlerinde Döneminin Sosyal Eleştirisi” (Savran, 2006), Ayşe Ulu’nun “Eski Türk Edebiyatında Sosyal Eleştiri” (Ulu, 2012) isimli makaleleri konu bakımından önemlidir.

Manzum metinler kadar mensur metinler de sosyal eleştiri noktasında çok kıymetli bilgiler ihtiva etmekte, nesir yazarlarının mensur metinlerin imkânları dâhilinde yalnızca edebî eleştirilerini değil, toplumsal aksaklıklara, kişi ve kurumlara yönelik eleştirilerini de kimi zaman açıkça, kimi zaman ise dolaylı bir biçimde ifade etmiş oldukları görülmektedir. Mensur metinler içerisinde yer alan şua tezkireleri, edebiyat tarihi yazımında birinci derece kaynak hüviyeti taşımalarının yanı sıra biyografiler içerisinde yer alan edebiyat dışı malumatla da okuyucusuna toplumsal hayatla ilgili önemli bilgiler sunmaktadırlar.⁵

Bu çalışmada, XVI. yüzyılda Sehi, Latîfi, Âşık Çelebi, Ahdî, Kınalızâde Hasan Çelebi, Beyânî ve Gelibolulu Âlî tarafından yazılmış şua tezkirelerinde en çok tenkit edilen huy ve davranışlardan olan kıskançlık, cimrilik ve mükeyyifat müptelâlığına dair tespitler sosyal eleştiri kapsamında ele alınacak, tezkirecilerin edebî eleştiri haricinde temas ettikleri, şairlere yönelik olumsuz değerlendirmeleri incelenecektir. Tekrara düşmemek ve sayfa sayısını lüzumsuz yere artırmamak için tezkirelerden seçilen metinler alıntılanmamış, özetlenen ve yorumlanan kısımlara atıfta bulunulmuştur.

2. Tezkire metinlerinde eleştirilen bazı huy ve davranışlar

Huy, davranış ve alışkanlık, birey ve toplum ahlakını belirleyici özelliklere sahip ve birbiriyle bağlantılı kavramlardır. Bu kavramların tanımlarının çoğu zaman iç içe geçtikleri ve birbiri yerine kullanıldıkları görülmektedir. Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde huy, “insanın yaratılış ve ruh özelliklerinin bütünü, mizaç, tabiat; alışkanlık” olarak tanımlanmaktadır. Davranış, aynı sözlüğe göre “davranma işi, tutum, davranım, muamele, hareket; dıştan gözlemlenebilecek tepkilerin toplamı”dır. Alışkanlık sözcüğünün tanımı ise “bir şeye alışmış olma durumu, alışkanlık, alışmışlık, alışkı, itiyat, huy, meleke, ünsiyet, yordam” olarak verilmiştir. Ahlak terimleri sözlüklerine baktığımızda ise huyun “mizaç, tıynet” karşılığında kullanıldığını, “şahsiyetin organik yapı ve doğuştan gelen-getirilen eğilimlerin oluşturduğu ve genelde zor değişen yanı” (Seyyar, 2015, s. 266) olarak tanımlandığını görürüz. İtiyat karşılığında

⁴ Bu alanda yapılmış çalışmalardan bazıları: Hikmet Feridun Güven, “Klasik Türk Şiirinde Hiciv”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 1997; Hasan Çiftçi, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bak. Yay., Ankara 2002; Gamze Demirel, “Klasik Türk Edebiyatı Geleneğinde Hiciv”, *TALİD*, C.5, S.10, İstanbul 2007, s. 131-154; Tunca Kortantamer, *Temmuzda Kar Satmak (Örnekleriyle Geçmişten Günümüze Türk Mizahı)*, (Haz. Fatih Ülken, Şerife Yalçınkaya), Phoenix Yay., Ankara 2007; Hanife Dilek Batıslam, *Divanlardaki Şikayet Şiirleri*, Karahan Kitabevi, Adana 2009; Hanife Koncu, “Mizah Geleneğinde Bir Örnek: Kaside-i Cüzdân-nâme”, *Perspectives on Ottoman Studies*, Berlin 2010, s. 363-379; Hatice Aynur vd., *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XIII: Hicve Revâ Mizâha Mâyil: Güldürücü Metinleri Anlamak*, *Klasik Yayınları*, İstanbul 2018.

⁵ Bu konu ile ilgili özellikle tezkirelerdeki anekdotlar ve istitratlarla ilgili yapılan akademik çalışmalar dikkate değerdir.

kullanılan alışkanlık ise “bir davranışın tekrarlanması sonucu bir şeyi âdet edinme, alışkanlık hâline getirme”dir (Seyyar, 2015, s. 77).

Osmanlı klasik dönemi ahlak anlayışı hakkında önemli bilgiler ihtiva eden, XVI. yüzyılda Kınalızâde Âli Çelebi tarafından yazılmış *Ahlâk-ı Alâî*'de ahlak ilmi, aksâm-ı hikmet-i ameliyye başlığında, ameli hikmetlerin (pratik bilimlerin) kısımları içerisinde değerlendirilmektedir. Âli Çelebi'ye göre ahlak ilmi, kişinin tek bir şahıs olmasından kaynaklanan pratik bir ilimdir ve bu ilimde iyi ve övgüye layık bir insan olması için her şahsın huyundan bahsedilir. Bu konuda kişinin diğer insanlar ile olan irtibatı düşünülmez. Örneğin bir kişi tek başına, evsiz yurtsuz olsa bile halim, cömert ve namuslu olmalı; öfkeli, cimri ve hafif olmamalıdır (Koç, 2017, s. 44-45). Âli Çelebi, hulku (huy), meleke (alışkanlık, yeti) sözcüğü ile tanımlamaktadır. Huy, bir nefsin düşünüp taşınmadan, kolaylıkla yaptığı bir işe sebep olan bir melekedir. Nefsânî durumlar hâl ve meleke olmak üzere iki türdür. Utanma ve gülme gibi çabuk kaybolanlar hâl, cömertlik ve cesaret gibi geç kaybolanlar ise melekedir (Koç, 2017, s. 93).

Kınalızâde Âli Çelebi, tanım ve özelliklerinin yanı sıra eserinde huyların kısımlarına da yer vermekte, iyi ve kötü huyları “Taksîm-i Hulk” başlığı altında “Fazilet ve Rezilet” olarak birbirinden ayırmaktadır. Kendisinden önceki fazıllara göre hulk için üç durum söz konusudur. Hulk, ya olgunluğa ya eksikliğe sebep olacak ya da bu ikisinden hiçbirine sebep olmayacaktır. İlk gruba giren, cömertlik, cesaret, sakinlik gibi olgunluğa sebep olanlara fazilet veya güzel huy denir. İkinci gruba giren cimrilik, korkaklık, hafiflik gibi huylar ise rezilet yani kötü huylardır. Üçüncü gruba girenler ise terzilik, çiftçilik gibi ne fazilet ne de rezilettir. Âli Çelebi, eserinde üçüncü gruba yer vermediğini, artması için birinci grubu ve kaçınılması için ikinci grubu incelediğini belirterek eserine bireysel ve sosyal ahlak açısından pratik bir fayda görevi yüklemektedir (Koç, 2017, s. 93-94).

XVI. yüzyıl tezkireleri içerisinde, başta Âli Çelebi'nin rezilet olarak nitelendirdikleri olmak üzere kişilere yönelik olumsuz huy, davranış ve alışkanlıkların eleştirileri ciddi bir yekûn tutmaktadır. Mezkûr metinlerde şairlerin biyografik bilgilerinin yanı sıra karakter özelliklerine de yer verilmiş, bu özelliklerden beğenilenler övülmüş, beğenilmeyenler ise yerilmiştir.

Aynı yüzyılda, Kınalızâde Âli Çelebi'nin ahlak konusunun teorik kısmını incelediği eserinin yanı sıra Gelibolulu Âli de pratik olarak görgü ve toplum kurallarını anlattığı *Mevâidü'n-Nefâis* isimli eserinin girişinde bu konuda bir esere ihtiyaç olduğu düşüncesiyle ahlak ilmine dair bir eser yazarak huy ve ahlakın güzelleştirilmesine vesile olmak istediğini belirtmiş, ancak üzerine düşündükten sonra insanların evliya menâkıblarını, sultanların fetih ve hizmetleriyle ilgili eserleri bile okumadığını, rağbet edip dinlemediğini anımsayarak yazmış olduğu bu eserin okunacağına dair umutsuzluğunu dile getirmiştir:

Acâbâ fenn-i âdâba müte'âllik bir risâle yazılsa niçe hâliyü'z-zihnü'n tahsîn-i ahlâk u hisâline sebep olsa olmaz mı ki derdim. Hâlâ ki ba'de-t-te'emmül kendüme nush u pend eylerdüm. Gerçekten müdevvenât olan kitâbları enbiyâ ve evliyâ menâkıbına ve selâtin-i sâhib-gazânun fütühât ve me'âribine mütenevvi' müccelled-i müstetâbları okur yazar bâri hıfz u istimâ'ına rağbet ider dinler kalmamışdur. Bu fende kaldı ki bu makûle makâleleri okuyalar. (Şeker, 1997, s. 267)

Ahlâk kuralları konusunda gerek Kınalızâde Âli Çelebi gerekse Gelibolulu Âli'yi müstakil olarak eser yazmaya iten sâiklerin benzerleri tezkire yazarları için de söz konusu olmuş; tezkireciler eserlerinde doğrudan ya da dolaylı yoldan ahlâk kuralları ile ilgili pek çok bilgiye yer vermişlerdir. Bu metinlerde kimi zaman bireyin kendisini ilgilendiren kimi zaman da bireyin diğer bireyleri ya da toplumu ilgilendiren huy, davranış ve alışkanlıkları ile ilgili eleştiriler karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Kıskançlık, düşmanlık, fesatlık

Bir olumsuz tutum ve davranış biçimi olarak kıskançlık (haset), başkasında olan sağlık, zenginlik, iyilik, güzellik, ilim, zekâ, refah, saadet ve benzeri nimetlerden dolayı rahatsız ve huzursuz olma, o kişiden o nimetlerin gitmesini isteme, gitmesi hâlinde sevinme ve zevk duyma, gitmemesi hâlinde ise o kişiyi mütemadiyen kıskanma ve çekememe durumu (Seyyar, 2015, s. 229) olarak tanımlanmaktadır.

Kınalızâde Âlî Çelebi'ye göre de haset, insanlar arasında en yaygın görülen hastalıktır. Bu hastalıkla neredeyse bütün nefisler hastalanmıştır ve bu hastalıktan kurtulabilen çok az kişi vardır. Haset, bir kimsede olan nimetten ötürü huzursuz olup acı duymak ve yok olmasını istemektir (Koç, 2017, s. 227). Nimetin, o şahısta olmamasını, zeval bulmasını istemek üç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan biri haset eden kişinin, o nimetin kendisine gelmesinin mümkün olmadığını bilmesine rağmen yine de onun yok olmasını istemesidir, bu nefsin çok aşağılık bir mertebesidir. İkincisi, o nimetin kendisine gelmesi başta mümkün iken sonradan gelmeyeceği kesinleşince "En azından o kişinin de elinden çıksın, eşit olsak, o benden üstün olmasa" temennisinde bulunmasıdır. Üçüncüsü ise nimetin haset edilenden yok olmasını, haset eden kişinin kendisinde sahip olmak için istemesidir (Koç, 2017, s. 227-228).

Kınalızâde Âlî Çelebi'nin bu konuda dikkat çektiği bir diğer husus da hasedin, emsal, akran, akraba, ahab gibi gruplar arasında daha çok olmasıdır. Bir tayfa içerisinde ortaklık ve ilişki ne kadar kuvvetliyse aralarındaki kıskançlık ve çekememezlik durumu da o kadar fazla olacaktır. Aynı vilayetten, aynı şehirden, hatta aynı mahalleden kimselerin birbirlerine duydukları haset daha kuvvetlidir. Aynı şekilde ilim ve sanayi erbapları kendi tayfalarına haset ederler. İlim talipleri, sipahilere ve tüccarlara değil, birbirlerine haset ederler. Aynı şekilde sipahiler ve tüccarlar da ilimle uğraşanlara haset etmezler. Sipahinin sipahiye, ilim talibinin ilim talibine, tacirin tacire, tellalın tellala düşmanlığı daha çok olur (Koç, 2017, s. 231). Kıskançlık bahsi tezkire metinlerinde en çok padişaha yakın kimseler ile padişah katından uzaklaştırılmak istenen kimseler arasında görülmektedir.

XVI. yüzyıl şüara tezkirelerinin neredeyse tamamında hem padişahın gazabı hem de kıskançlık yönünden bahis konusu edilen isimlerin biri Tacizâde Câfer Çelebi'dir. Câfer Çelebi, Sultan I. Selim nezdinde son derece yüksek bir mevkiye iken kıskanç kimselerin ihanetine uğramış, bu ihanet padişahın gazap yönü ile birleşince şairin ölümüyle sonuçlanmıştır. İran seferi dönüşünde yeniçeriler Amasya'da büyük bir isyan çıkarmış, devlet adamlarına ve şehre büyük zararlar vermişlerdir. Bu olay üzerine padişah, fitneci kimselerin teşvikiyle Cafer Çelebi'yi hadisenin sorumlularından biri olarak gördüğü için öldürtmüş ancak sonrasında pek çok kez bu konudaki pişmanlığını dile getirmiştir. Öldürmek yerine hapse attırmadığına hayıflanmış Sultan Selim, Ali Paşa imaretinde çıkan yangını Cafer Çelebi'nin günahsız yere öldürüldüğü için yüreğinde yanan âh ateşlerine bağlamıştır. Padişaha göre saltanatı esnasındaki iki önemli kişiden biri olan Müeyyedzâde'nin yaşlılığına denk gelmiş, Tâcizâde'yi ise gazapla öldürtmüştür. Ancak Âşık Çelebi'ye göre son pişmanlık fayda vermeyecek, Basra harap olduktan sonra hayıflanmanın kimseye bir faydası olmayacaktır (Kılıç, 2010, s.456-458).

Âşık Çelebi'nin anlattığı bu hadisede ismi geçen bir diğer isim Hâtemî lakaplı Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi'dir. Kazaskerlik görevinde bulunan Abdurrahman Çelebi de tıpkı Cafer Çelebi gibi haset ehli kimselerin iftirasına uğramıştır. Sultan Ahmed ve Sultan Selim arasındaki mücadelede Ahmed'in tarafında olduğuna dair iftiraları içeren mektuplar okla padişaha gönderilmiş, padişah Selim ise Hâtemî'yi imtihan ederek ona bu düşmanlığı yapanların kimler olduğunu tahmin etmesini istemiştir. Hâtemî konuyla ilgili bir beyit yazarak Kullâb ve Kezzâb isimlerini vermiştir. Sarı Gürz Nureddin Efendi'nin mülazımlarından olan bu kimselerin evleri arandığında mektubun müsveddesi bulunmuş ve

Sarı Gürz'ün tahrikiyle yazıldığı anlaşılmıştır. Bu olay üzerine Sarı Gürz Nureddin Efendi azledilmiş, Kullâb-ı Siyah ve Kezzâb-ı Siyah'ın başı vurdurulmuştur. Âşık Çelebi, Sultan I. Selim'in Müeyyedzâde ve Tâcizâde ile ilgili hayıflanma cümlesini her iki şairin biyografisinde de zikretmiştir:

Sultân Selîm ki merhûmun kalb-i selîmi mi'yâr-ı zer ü sîm; kalb u kâlib ü zihni müstakîmi misbâr-ı makâdir-i erbâb-ı me'ârib ü manâsıbdur, her zemânda te'essüf idüp dir imiş ki Rûm'da iki kişi var imiş biri Mü'eyyedzâde ve biri Tâcizâde Ca'fer Çelebi; hayfâ ki birinün pîrligi zemânına irdük ve birinün kadrin bilmeyüp bilmezlik ile kendü elümüze berg ü bâr-ı vücûdın yile virdük (Kılıç, 2010, s.1497-1498).

Kınalızâde Hasan Çelebi de tezkiresinde aynı hadiseyi anlatarak Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi'ye bu iftirayı atanları ehl-i fesad olarak zikretmiş, bu kişilerin cezasını derhâl veren padişah I. Selim'i *Mirrih-gazab* ve *Behram-intikam* olarak nitelendirmiştir (Sungurhan, 2017, s. 319).

Âşık Çelebi'nin tezkiresinde kıskanç kimselerin fitneleri yüzünden haksızlığa uğradığı iddia edilen bir diğer kimse Vâlihî'dir. Kurdzâde sanıyla da bilinen Edirneli Vâlihî, tasavvufa meylederek Nakşibendîye tarikatına intisap etmiş, hadis ve tefsir, vaaz ve tezkire ilimleriyle meşgul olmuştur. Âşık Çelebi onu vaizlikte Asmâi ve Câhız'la; şiirde ise Câmî ve Hâfız'la bir tutar. Bu derece övgülere mazhar olan Vâlihî, Âşık Çelebi'nin hased erbabı olarak nitelediği kişilerin kötü niyetleri ile rüsva bir vaiz ve seyyid geçinen iki yüzlü kimselerin fitnesi yüzünden padişah tarafından sürgün edilmiştir. Bu hadiseyle ilgili Emrî'nin ebced ile düştüğü tarih mısraına da yer veren Âşık Çelebi, sözlerini haksız yere sürgün edilen Vâlihî'nin affedilmesi için dua ederek tamamlar (Kılıç, 2010, s. 547-548).

Kıskançlık ve nifak sebebiyle görevinden azledilen bir diğer isim Gelibolulu Aşcızâde Hasan Çelebi'dir. Danişmendliği sırasında parmakla gösterilen bir kimse olan Hasan Çelebi, Gürz Seydi'den mülâzım olmuş ancak daha ziyade Kemalpaşazâde'ye bağlı kalmıştır. Mısır seferine katılan Aşcızâde'nin, otuz akçelik medreseden sonra *Nücûm-ı Zâhire* ve *Rücû'u's-şeyh ilâ-Sıbâh* isimli kitapların tercümesi sebebiyle yevmiyesi kırk akçeye çıkarılır. O dönemde şehzade olan Süleyman'a hocalık yapmak ister ancak Âşık Çelebi'ye göre devir âdeta faziletli kimselerin kanına aşermekte ve pişmiş aşına soğuk su katmaktadır. Bu isteği gerçekteşmeyen Hasan Çelebi, yeniden tedris yolunu tutar. Yıldırım, Manastır, Üçşerefeli ve Sahn medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra Bursa'ya kadı olur. Ancak felek ona bu mutluluğu da çok görür ve Lâmiî'nin İbrahim Paşa meclisinde Aşcızâde'yi kin ve düşmanlık dolu sözlerle kötülemesi üzerine görevinden azledilerek yeniden müderrisliğe dönme zorunda kalır (Kılıç, 2010, s. 619-621).

Birçok tezkirede ortak olarak zikredilen bir kıskançlık hadisesi de Rumelili iki hemşehri şair olan Hayâlî ve Hayretî arasında geçmektedir. Âşık Çelebi'nin, tabiatını anlattıktan sonra şiir yönünü takdir ettiği Hayretî, İbrahim Paşa'ya kaside sunmuş ve bu kasesi meşhur olmuştur. Kendisine ihsanda bulunmak isteyen Paşa, bir gün dönemin ünlü şairi Hayâlî'ye hemşehrisi Hayretî'yi sorar. Hayâlî ise Hayretî ile ilgili olumsuz konuşarak onun istiğna âleminde olduğunu, kolay kolay hiçbir şeyi beğenmeyen, tokgözlülükte aşırıya giden bir kimse olduğunu söyler. Hatta Hayretî'nin,

Ne Süleymâna esirüz ne Selîmün kuluyuz

Kimse bilmez bizi bir şâh-ı kerîmün kuluyuz

beytini örnek vererek buna nazire dahi söyleyemediğini dile getirir. Bu beyti duyduktan sonra İbrahim Paşa başlangıçta düşündüğü ihsanlardan vazgeçer. Âşık Çelebi Hayâlî'nin bu olumsuz etki yaratan tutumunu "nâ-puhtelik" olarak değerlendirir. Ona göre Hayâlî, Paşa'nın kaynamakta olan lütuf kazanına soğuk su katmıştır. Paşanın verdiği cüzi tımarı kabul etmeyen Hayretî, Yahyalı ve Mihalli beylerine

hizmet eder, ilerleyen yaşlarında ise görme yetisini kaybetmiş hâlde vefat eder (Kılıç, 2010, s. 639-640). Kınalızâde Hasan Çelebi, Hayâlî'yi Âşık Çelebi'den daha sert bir dille eleştirmekte, zamane kimselerinin âdetinin kötülükte Hz. Yusuf'un kardeşlerinden daha şiddetli olduğunu vurgulamaktadır (Sungurhan, 2017, s. 314). Aynı hadise Beyânî tezkiresinde de geçmekte ancak birtakım farklılıklar görülmektedir. Beyânî, Âşık Çelebi gibi direkt Hayâlî'nin ismini vermemekte, yalnızca bunu yapan kişinin "erbâb-ı hased" olduğunu söylemektedir. Ayrıca burada, paşanın lütuf kapısını kapatmak için istiğna konusu değil, Hayretî'nin Şii-mezheb olması ön plana çıkarılmıştır. Verilen beyit örneği yine aynıdır (Sungurhan, 2017, s. 58). Tüm tezkirecilerin hassasiyet gösterdiği bu konuya Gelibolulu Âlî de kayıtsız kalmamış, o da eserinde Hayâlî'nin Hayretî'yi medh yüzünden kadh ettiğini, yani över gibi gösterip aslında yerdüğünü vurgulamıştır (İsen, 2017, s. 128-129). Hayretî'nin kardeşi Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın kıskanç kimseler hakkındaki beyiti dikkate değerdir. Şair, muhabbet erbabının onu Yusuf olarak bildiğini ancak yeri geldiğinde haset erbabının gözüne -mızrak anlamını kastederek- Sinan olduğunu ifade etmektedir:

YÛSUF: Ve ma'lûm-ı erbâb-ı hünerdür ki Yûsuf-ı Sinân dirler böyle olsa bu makta' ki ehl-i mahabbetle
ashâb-ı hased hakkında dimiş zarâfetden hâli degül. Makta':

Erbâb-ı mahabbet bizi Yûsuf bilir ammâ

Ashâb-ı hased gözüne ey dost sinânuz (Solmaz, 2005, s. 598)

Hayâlî'nin bahis konusu edildiği bir diğer kıskançlık hadisesi ise şairliğinin yanı sıra şekercilik mesleğini icra eden Kandî-i Müverrih ile ilgilidir. Döneminde hem padişaktan hem de devlet adamlarından büyük yakınlık gören ve bu yönüyle şairlerin kıskançlık oklarına hedef olan Hayâlî, yakınlığın ardından Kalenderîliğin simgesi olan tavk, kullâb gibi eşyayı vücudundan çıkarıp atmış, âdeta hayatında yeni bir sayfa açmıştır. Onun bu hâlini gören Kandî, -Âşık Çelebi'ye göre kıskançlığından- bir tarih mısraı (*Ey Hayâlî halka geçmez oldı âh*) yazmıştır. Kinayeli sözlerle dolu bu mısra üzerine sinirlenen Hayâlî, sarhoş bir hâlde eteğini taşlarla doldurup Kandî'nin şekerci dükkânını taşlamaya gitmiştir. Aşk pazarında divâne bir âşık olduğu ve istiğna taşı ile dokuz şişeyi (feleği) kırabileceği ile ilgili bir beyit söyleyen Hayâlî, Kandî'nin dükkânındaki hokka ve şişeleri kırmış, dükkânı âdeta yerle bir etmiştir. Kandî, bu hadise üzerine İbrahim Paşa'ya giderek hâlini anlatıp ağlamış, İbrahim Paşa ise onun hâline üzülerek ihanda bulunmuş, Kandî bununla avunmak durumunda kalmıştır. Âşık Çelebi, tezkiresinde bu olayı anlattıktan sonra Kandî'nin şiir kabiliyetini değerlendirir ve dönemin üstadı Zâtî'nin Kandî'nin şairliğini beğenmediğini vurgular (Kılıç, 2010, s. 1329-1330).

Zâtî, Kandî'nin şairliğini beğenmese de, Hayâlî ile sorun yaşama noktasında onunla ortaklık gösterecektir. Âşık Çelebi, tezkiresinde arkadaşı Zâtî'den bizzat işittiği bilgileri nakletmektedir. Üç padişah dönemi geçiren Zâtî, Müeyyedzâde ve Tâcizâde'nin ölümüyle birlikte talihsizlikler yaşamaya başlamış, içinde bulunduğu durumu "sağ işim sol oldu" sözleriyle ifade etmiştir. Ardından, Sultan Süleyman'ın tahta geçmesi ile birlikte yeniden caize ve salyaneler almaya başlamıştır. Zâtî, İbrahim Paşa'nın vezâreti döneminde Keşfî'nin kardeşi Hasbî ile ilgili hadisede ve Hayâlî Kandî'nin dükkânını taşıdığı anda meselelerin halli için paşanın yanına gitmiştir. Sonrasında yine paşayı öven şiirler yazan Zâtî her ne kadar devlet kademesindeki önemli kişilerle ilişkilerini düzeltmiş olsa da Hayâlî kadar tercih edilen bir kimse olamamıştır. Zâtî, bu durumun sebeplerinden biri olarak Hayâlî'nin İbrahim Paşa'ya yakın oluşunu göstermekte, diğer şairlerin bu durumu kıskandıkları için aslında tenhada paşayı hicvettiklerini ancak görünürde dua ettiklerini paşaya söyleyerek araya nifak soktuklarını düşünmektedir. Zâtî, düğün için bir kaside yazmış, ancak oradaki bir beyit yerine Hayâlî'nin yâiyye kasidesinden bir beyit teklif edilmiştir. Beyiti duyunca kendi şiirinden alındığını anlayan ve şiiri Hayâlî'den daha önce yazan Zâtî, Hayâlî'nin şiirini çalmış gibi gösterildiği için kendini ispat etmeye, beyitteki tarihten hareketle önce yazdığını kanıtlamaya çalışmıştır (Kılıç, 2010, s. 1584-1586). Bu hadise

ve ilgili beyitler hemen tüm detaylarıyla Kınalızâde Hasan Çelebi'nin tezkiresinde de yer almaktadır. Hasan Çelebi, Zâtî'nin haksızlığa uğrayan Hasbî ve Hayâlî tarafından dükkâmı taşlanan Kandî için diğer şairlerle birlikte İbrahim Paşa'nın huzuruna gittiğinden söz etmektedir. Tıpkı Âşık Çelebi'nin naklettiği gibi o da kendisine yakın olmasını kışkırdığı için Zâtî'nin paşaya beddua ettiğini ve kötü sözler söylediğini ileten Hayâlî'nin araya nifak sokarak yalan ve dedikodu çöpleri ile paşanın derya misali gönlünü karıştırdığını ifade etmektedir (Sungurhan, 2017, s. 370-371).

Âşık Çelebi'ye göre Zâtî'nin hiçbir zaman Hayâlî ile yıldızı barışmamıştır. İkisini birlikte afyon kazanına atıp kaynatsalar yine de kanları karışmayacak, mizaçları uyuşmayacaktır. Zâtî ne zaman Hayâlî'den söz edecek olsa şiirini beğenmediğini belirtmektedir. Hayâlî ise gençliğinde Zâtî'yi üstad kabul ederek onu taklit etmiş, hatta onun *N'oldun inlersin felek hercâ'i cânânun mu var/ Her makâmı seyr ider bir mâh-ı tâbânun mu var* matlalı gazelini tahmis etmiştir. Ancak sonradan aralarında düşmanlık başlayınca birbirlerinin hatalarını ve kusurlarını aramaya başlar hâle gelmişlerdir (Kılıç, 2010, 1587). Tezkire yazarı, bu cümlelerin ardından birbirine düşmanlık gösteren bu iki şairle ilgili şahit olduğu bir hadiseyi anlatır. Âşık Çelebi, bir ramazan günü Zâtî'nin dükkânına gider. Zâtî, ramazanın insana garip fikirler ettirdiğini söyleyerek yazmış olduğu gazelden üç beyit okur. Beyitlerde pilav, zerde, tavuk, yufka, soğan gibi yiyecek isimleri geçmektedir. Âşık Çelebi sonrasında tesadüfen Hayâlî ile karşılaşarak Zâtî'nin beyitlerinden söz eder. Hayâlî, Zâtî'nin şiiri meze gibi yenen bir şey sandığını söyleyerek onunla dalga geçer. Bunu öğrenen Zâtî çok sinirlenir, âdeta Hayâlî'yi çiğ çiğ yiyecek duruma gelir. Âşık Çelebi ise bu olaydan sonra Zâtî'nin kendisine süt dökmüşçesine, bir kabahat işlemiş gibi baktığını söyler (Kılıç, 2010, s. 1587-1588).

Gelibolulu Âlî ise diğer tezkirecilerden farklı bir tutum sergilemekte, söz konusu kıskançlık meselesinde daha ziyade Hayâlî'yi haklı bulur görünmektedir. Ona göre defterdar, paşa ve padişaktan sürekli ihsan alan Hayâlî; Zâtî, Yahyâ ve onlar gibi düşünen şairler tarafından kıskanılmakta, şiirlerine müdahale edilmekte, sözleri anlamsız bulunmaktadır. Ancak Âlî'ye göre sırf kıskançlıktan böyle davranan bu şairler padişah tarafından beğenilen kusurun bile bir hüner olduğu mazmununu göz ardı etmektedirler (İsen, 2017, s. 134). Tezkirecilerin büyük çoğunluğu her ne kadar eleştirseler de -Gelibolulu Âlî'nin söylediği gibi- Hayâlî'nin kendi döneminde kıskanılan bir şair olduğu gerçeğini de kabul etmişlerdir. Âşık Çelebi'ye göre şairler onu kıskandıkları için sürekli eleştirecek bir şeylerini aramaktadırlar. Tabii şairlerden Emîrek, kıskançlığından Hayâlî'nin söylediği bir matlalı Farsça'ya çevirmiş, bu şiirin önceden Acem şairleri tarafından söylendiğini, Hayâlî'nin ise tercüme ettiğini iddia etmiştir. Âşık Çelebi'ye göre bu tutum Hayâlî'yi canından usandırmıştır (Kılıç, 2010, s. 1569).

Kıskançlık neticesinde iftiraya uğrayan bir diğer şair ise Figânî'dir. Figânî'nin katline sebep olacak olan beyitte⁶ yeryüzüne iki İbrahim'in geldiği, birinin putları kırdığı diğerinin ise putları diktiği ifade edilmektedir. Bu beyitteki put diken tabiri ile Figânî'nin İbrahim Paşa'yı kastettiği söylenmiş, bu sebeple idam edilerek öldürülmüştür. Ancak Âşık Çelebi bu idamın haksız yere olduğunu düşünmektedir. Tezkire yazarı, bu beyitin Acem sultanlarından İbrahim için söylenmiş eski bir beyit olduğunu, Figânî'nin yalnızca bu beyitin okunduğu bir mecliste put kelimesi geçtiği için dâr yerine deyr kelimesinin daha uygun olacağını söylediğini, beyitin onun olmadığını vurgulamıştır (Kılıç, 2010, s. 1204). Tıpkı Âşık Çelebi gibi diğer tezkireciler de Figânî'ye haksızlık edildiğini düşünmektedirler. Kınalızâde Hasan Çelebi, ilgili olayın detaylarını anlatarak Figânî'ye bu kötülüğü yapanları nifakçı ve gazez sahibi kimseler olarak nitelendirir. İbrahim Paşa, zanaat erbabından büyü yaptığını iddia eden bir kimsenin getirdiği objeleri gerçekten tılsım zannederek Atmeydanı'na diktirmiş, paşanın düşmanları da bu durumu fırsat

⁶ Dü İbrâhîm âmed be-dâr-ı cihân
Yekî büt şiken şud yekî büt-nişân

bilip onun Müslüman olmadığı, putperest olduğu konusunda dedikodu yapmaya başlamışlardır. Bu dedikodu ortamını fırsat bilen Figânî'nin düşmanları da meşhur beyiti paşayı hicvetmek için yazdığını söyleyerek onu gammazlarlar. Kınalızade Hasan Çelebi, Mansur gibi asılan ve sebepsiz yere öldürülen Figânî'nin günahsız olduğunu düşünmektedir (Sungurhan, 2017, s. 675). Gelibolulu Âli de Figânî'nin devrin cömertlerinin ihsanıyla geçinip bazı el değmemiş mazmunları kullanan bir fakir kimse iken haset erbabı yüzünden İbrahim Paşa'ya şikâyet edildiğini, vezirlik makamının ırzını yerle bir ettiği söylenerek nifak çıkarıldığını, Tahtakale'de yakalanıp teşhir edilip tüm şehri gezdirildiğini, sonrasında da Balıkpazarı'nda asıldığını söylemektedir (İsen, 2017, s. 188-189).

Latîfi, Kınalızâde Hasan Çelebi ve Beyânî tezkirelerinde sözü edilen Figânî-i Kadîm de tıpkı adaşı olan Figânî-i Sâni gibi kiskanç kimseler yüzünden iftiraya uğramış ve bu yüzden Mansur gibi asılmıştır. Latîfi, Figânî mahlasının tesirinin ikisinde de sabit olduğunu söylemekte (Canım, 2000, s. 438), Beyânî de bu ortak hadiseyi garâib-i ittifâkât olarak değerlendirmektedir (Sungurhan, 2017, s. 151).

XVI. asır şairlerinden Mahvî kiskançlık konusunda, kendisi köylü iken ilimle yetişmesine özen gösterdiği oğlu ile birlikte anılmaktadır. Mahvî, oğlunun yetişmesine öylesine önem vermiştir ki bir müddet sonra yaşça farklı olmalarına rağmen başça beraber hâle gelmişlerdir. Kınalızâde Hasan Çelebi'ye göre, arkadaşlarının oğlunu kendisine tercih etmelerinden rahatsızlık duyan Mahvî buna çok kederlenmiş, cefa yükü olarak nitelendirdiği bu duruma tahammül edemez hâle gelmiştir (Sungurhan, 2017, s. 761-762).

XVI. yüzyıl Türk edebiyatının renkli simalarından biri olan Bursalı Nihâlî Cafer Çelebi, yaşadığı süre boyunca hak ettiği ilgiyi göremediğini düşünmüş, epey zahmet çektiğini şiirlerinde yer yer dile getirmiştir. Beyânî'nin tezkiresindeki bilgilere göre Nihâlî'nin yaşadığı büyük bir sıkıntı da haset ehli ve fesat kimseler yüzünden meydana gelmiştir. Bu kimseler, İshak Çelebi ve Köse Bozan ile birlikte Sultan Selim'in meclisine davet edilen Nihâlî'ye meclise dâhil olmadan önce padişahın müstehcen şakalardan hoşlandığını söyleyerek ellerinden geldiği kadar bu tarz konuları açmalarını tavsiye etmişlerdir. Bu tavsiyelerin samimiyetine inanan üç şair de padişahın huzurunda edep dışı şakalar yapmışlar, birbirlerine hicivlerini okumuşlardır. Sohbet arkadaşı ararken böyle bir manzara ile karşılaşan padişah ise hayal kırıklığına uğramış ve onları küçük birer ihsanla eski yerlerine göndermiştir (Sungurhan, 2017, s. 216-217).

XV. yüzyılda yaşamış olan Germiyanlı Şeyhî de kiskançlıktan nasibini alan şairler arasındadır. Sehî Bey'in verdiği bilgiye göre Şeyhî, Emir Süleyman'ın ölümünün ardından Sultan Murad ile yakınlık kurmuş, padişah onun idrak kabiliyetini görünce kendisine vezir yapmak istemiştir. Ancak bu durumu kiskanç kimseler nifak çıkarmışlar, Şeyhî'nin eğer bu kadar yetenekli ise önce Nizami gibi bir hamse yazmasını, bu kitaptan sonra padişahın onu vezir yapmasını söylemişlerdir. Padişah, bir imtihan niteliğinde bu söylenileni uygulamış, Şeyhî ise çok beğenilen bir *Hüsrev ü Şirin* tercümesi yapmış, eşi benzeri olmayan güzelin üzerinden köhne Acem libasını gidermiştir (İsen, 1998, s. 68).

Tezkire metinlerinde kendisinden övgüyle söz edilen Turak Çelebi lakaplı Nihânî, devrinde kıymeti anlaşılmayan, zamanenin gaddarlığına ve nankörlüğüne maruz kalan bir "cevher-i nefis" olarak anlatılır. Nihânî, onun hilafına hareket eden nifakçı kimselerin ittifakı yüzünden Sultan Süleyman'ın emriyle öldürülmüştür (Sungurhan, 2017, s. 880) Gelibolulu Âli ise bu durumu güzel bir kelime oyunu ile anlatmaktadır. Nihânî, padişahın kapısına şehzadelere lala olmak ümidiyle gelmiş ancak fesat kimselerin ona lâ, lâ (hayır) demesi yüzünden Sultan Süleyman vehme düşmüş ve boynunu vurdurtmuştur (İsen, 2017, s. 272).

XVI. yüzyıl tezkirelerinde kıskanç kimselerin hilelerinden zarar gördüğü düşünölen bir diğer şair de Bâkî'dir. Kınalızâde Hasan Çelebi, Bâkî'nin Sultan Süleyman'ın oğlu Sultan II. Selim tarafından çok iltifat gördüğünü ve sevildiğini belirtmektedir. Ardından, tahta Sultan Murad geçince kalplerinde hastalık bulunan garaz ehli kimseler Bâkî'yi padişaha gammazlayarak Süleymaniye medresesinden uzaklaştırmışlardır. Hasan Çelebi'ye göre bu durumun sebebi Nâmî mahlaslı bir şairin gazelinin Bâkî'ye isnat edilmesidir. Bâkî'yi kıskanan kimseler III. Murad'a, gazelde geçen mestane sözü ile içkiye düşkünlüğü bilinen babası Sultan Selim'in kastedildiğini ve onun kendisine tercih edildiğini söyleyerek Bâkî'ye iftira etmişlerdir. Tezkiresinde Bâkî'nin tarafında bir tutum sergileyen Hasan Çelebi, sonradan bu şiirin eski mecmualarda bulunarak olayın açıklığa kavuştuğunu, Bâkî'ye yeniden kadılık görevi verildiğini anlatır (Sungurhan, 2017, s. 229-230). Beyânî de Bâkî'nin hâlden hâle geçip bazen rahat bir ömür sürdüğünü bazen de kötölük yapan kıskanç kimselerin aldatmaları ile kanadı kırık bir şekilde kaldığını, ancak en sonunda yine faziletli kimseler tarafından itibar gördüğünü vurgulamaktadır (Sungurhan, 2017, s. 37).

Metinlerde, şehzadelerin kötü alışkanlıklar edinmesine sebep olduğu düşünölen, kurdukları yakınlık dolayısıyla başkaları tarafından kıskanılan kimselerin olduğuna dair ifadeler de yer almaktadır. XVI. yüzyıl şairlerinden İşretî'nin Sultan Süleyman'ın şehzadelerinden Bayezid'e yakınlığı bilinmekte, kaynaklarda şehzadenin yanından hiç ayrılmadığı belirtilmektedir. Kınalızâde Hasan Çelebi bu yakınlık neticesinde İşretî'ye düşmanlık eden fesat kimselerin olduğunu, bu kimselerin padişaha İşretî'nin şehzadeyi içkiye alıştırdığını söylemeleri üzerine padişahın gazabına uğradığını belirtmektedir (Sungurhan, 2017, s. 565).

Osmanlı devletinin köklü ailelerinden birine mensup olan Şeyhülislam Zekeriya Efendi, Şeyhülislam Yahya'nın babası olup Meylî mahlasıyla şiirler de yazmıştır. Üç Şerefeli, Sahn-ı Seman, Sultan Selim gibi çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Halep kadısı olarak atanan Meylî, Kınalızâde Hasan Çelebi tarafından çokça övölmüş, bununla birlikte olayların ayrıntıları verilmeden haset ehli kimseler yüzünden kadılık görevinden azledildiği, âdeta Hz. Yusuf gibi kuyuya atıldığı dile getirilmiştir. Sonrasında yine Hz. Yusuf gibi Allah'ın yardımıyla kuyudan çıkmayı başaran Meylî, Bursa'ya kadı olmuştur. Ancak fesat kimseler bununla kalmamış, yine şeytanca hileler yapıp isyan elbiselerini giyerek Meylî'yi bu görevinden de azlettirmişlerdir. Hasan Çelebi'ye göre, bu duruma çok üzülen Meylî'nin itibar gözü kör olmuş, devlet zirvesinin güneşi fitne tozu ile örtölmüştür. Meylî'nin tarafında bir tutum sergileyen Kınalızâde, Meylî'ye düşmanlık eden kötü niyetli kimselerin başarısız olduğunu, sonunda İstanbul kadılığına getirildiğini ifade etmektedir (Sungurhan, 2017, 819-820).

Tezkirelerde kıskançlık yönü ile ön plana çıkan bir diğer isim Eflatun'dur. Gelibolulu Âlî, Eflatun'ın kıskançlık yönünü hem kendisiyle ilgili bölümde hem de kıskandığı Arif Çelebi ile ilgili bölümde anlatarak onu eleştirmiştir. Şirvanlı ve Acem Türkmenlerinden olan Eflatun, Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın kâtibi ve şairi olarak onunla birlikte Anadolu'ya gelmiş, şehnameci Arif Çelebi'nin Acemzâdeliğine binâen ona düşmanlık beslemiş, şehnamecilik mansıbının kendisine verilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Bu konuda pek çok manasız söz yazıp saltanat makamına gönderen Eflatun'un sözleri dikkate alınmamış, yaptığı düşmanlığa karşılık kendisine riayet edilmemiştir (İsen, 2017, s. 111). Âlî, Arif Çelebi'nin ilimlerin çoğunda maharetli olduğunu belirtirken nazımdaki yeteneğine ispat olarak da sarayın şehnamecisi olmasını örnek gösterir. Eflatun ile birlikte Nakkaş Şah Kulu ismini de veren tezkireci bu ve bunların yanında hareket edenleri kıskanç, kalleş kimseler olarak tanımlar. Sahte beyitler uydurarak Arif Çelebi'ye iftira atan bu kimseler sonra da "*Şehnameci olan bunları mı yazar?*" diyerek beyitleri başkalarına göstermişlerdir. Âlî, sözün kıymetini bilen padişahın bu sözlere iltifat etmediğini yeniden vurgulamış, kötölüğünü isteyen onca kıskanç kimselere rağmen Arif Çelebi'ye himmet ettiğini

sevinerek anlatmıştır (İsen, 2017, s. 166).

Ahdî, XVI. yüzyıl şairlerinden Edirneli Sâdık'ın şiirlerini incelemiş, onun iyi bir şair olduğuna kanaat getirmiş, Sâdık'ın mana hırsızlığı ile şöhret bulmasını haksızlık olarak değerlendirmiştir. Tezkire yazarına göre kıskanç kimseler ona sayısız düşmanlık etmişler, her nerede bir gazelini bulsalar sad harfini sine, dal harfini re'ye çevirip onu "sarık" hâline getirmişlerdir. Ancak Sâdık'ın şiirleri doğu ve batı şairleri arasında dikkat çekecek kadar güzel ve süslüdür (Solmaz, 2005, s. 393-394).

Tezkire metinlerinde kıskançlık bahsinin ana hatlarıyla padişahlara, şehzadelere ve devlet adamlarına yakın kimselere karşı çekememezlik dolayısıyla yahut şairlerin birbirleri ile ilgili kişisel husumetleri çerçevesinde geliştirildiği görülmektedir. Tezkireciler eserlerinde bu konu hakkındaki şahsi görüşlerini açık bir biçimde ifade etmişler ve kıskançlık, düşmanlık ve fesatlık neticesinde haksızlığa uğrayan şairleri savunarak onlara destek vermişlerdir.

2.2. Cimrilik

Pintilik, hasislik, bahillik olarak da bilinen cimrilik, ahlak sözlüklerinde kişiyi mal ve mülk edinme hırsına sevk eden, harcamalarda bulunmaktan, başkalarına yardım etmekten ve cömertlik yapmaktan alıkoyan bencil bir duygu (Seyyar, 2015, s.121), cömertliğin zıttı ve nefsin yakalandığı, ilacı güç bir hastalık (Rıfat, 1975, s.34) olarak tanımlanmaktadır. Cimrilik, gerek dîni gerekse edebî kaynaklarımızda hemen daima eleştirilen bir huy olarak karşımıza çıkmakta, *Kurân-ı Kerîm*'de cimrilikle ilgili pek çok ayet bulunmaktadır.⁷

Yusuf Has Hacıp, ilk İslâmî dönem eserlerimizden olan *Kutadgu Bilig*'te,

Kişide kayu ol kişi öggüsi

Akı öggüsi ol saran sökgüsi (Yavuz, 2013, s. 133)

[İnsanlar arasında övülmeye değer kimdir; cömert ögülmeğe ve hasis ise sögülmeğe layıktır.]

diyerek cimriliği, övülen bir huy olan cömertliğin karşısında sövülmesi gereken bir huy olarak zikretmektedir.

Kınalızâde Âlî Çelebi'ye göre buhl (cimrilik), cömertliğin zıddı olarak değerlendirilen ve rezilet içerisinde yer alan bir huydur. Âlî Çelebi, cimriliği yeren pek çok ayet ve hadise yer vermiş, şiddetli cimriliğin, batıla meyl etmek ve kibir ile birlikte kişiyi helâk eden üç huy arasında olmasıyla ilgili hadisi özellikle zikretmiştir (Koç, 2017, s. 287). Cimriliğin yerilmesi ve cömertliğin övülmesi ile ilgili sayısız eser, haber ve şiir olduğunu ve bunlarla sözü uzatmak istemediğini söyleyen Âlî Çelebi, cimriliğin tanımı ve ilacı konusuna yoğunlaşmaktadır. Pek çok tanımı olsa da cimrilik, dinî açıdan vacip ya da mürüvvet (iyilik, fazilet) bakımından gücü yettiği hâlde yapmamaktır. Örneğin bir kişi dinen vacip olan zekâtı vermezse cimridir. Dinen vacip olanı yapıp iyilik bakımından olanı yapmasa, örneğin çokça malı ve imkânı olduğu hâlde akraba ve komşularından ihtiyaç sahibi olan fakirlere bir habbe bile vermezse, zekâtını vermiş olsa bile yine cimridir. Âlî Çelebi mürüvvet konusunda kişiye göre değişen mühim bir ayırım da yapar. Fakir

⁷ Allah'ın lutfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri şey kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Gökerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır. (Âl-i İmrân/180); Kaybettiklerinize üzülmesiniz ve O'nun size verdikleriyle şımarıyınız diye (böyle yapmıştır). Allah kendini beğenen, böbürlenen hiç kimseyi sevmez. Onlar kendileri cimrilik yaptıkları gibi insanlara da cimrilik telkin ederler. Kim yüz çevirirse bilsin ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır. (Hadîd/23-24) Ayrıca bkz: Muhammed/38, Leyl/8-10, Nisâ/37...

bir kimsenin bir şeyini vermemesi cimrilik olarak değerlendirilmez ve kişinin mürüvvetine mani olmazken zengin birinin bunu yapması mürüvvetine mani bir durumdur (Koç, 2017, s. 288).

XVI. yüzyıl tezkire metinlerinde cimrilik, kimi zaman şairlerin birbirleri hakkında esprili bir dille ifade ettikleri, kimi zaman da umduklarını bulamadıkları eli sıkı devlet adamlarına yapılan eleştiriler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Âşık Çelebi, tezkiresinin Nişânî-i Evvel bahsinde Nişancı Mehmet Paşa'yı faydalarını gördüğü Şîrî Bey, Dukakinzâde Mehmed Paşa, Mîrî Bey ve Memî Şah Bey ile birlikte övmekle birlikte bu kimselerin cömertlik yönünün diğer hasletleriyle mukayese edildiğinde geri planda kaldığını, eli açık olmayıp cimri olduklarını ve bu sebepten bu dünyadan nâ-murad gittiklerini vurgulamıştır (Kılıç, 2010, s. 869).

Şairlerle ilgili hemen her türden bilgiyi ihtiva eden tezkire metinlerinde, cimrilik yönü ile ön plana çıkmış bazı şairlerin olduğu da görülmektedir. Bu şairlerden biri Hayâlî'dir. Âşık Çelebi, Hayâlî'nin cimrilikle şöhret bulduğunu kabul etmekle birlikte "pür-istignâlığundan ve bî-pervâlığundan idi ki idrârât u ihrâcâtına mutlakâ iltifât itmezdi" diyerek onun bunu mal mülk hırsından yapmadığını, aksine istiğna sahibi bir kimse olduğu için gelir giderlerine alaka göstermediğini söylemektedir (Kılıç, 2010, s. 1546-1547). Gelibolulu Âli ise Âşık Çelebi ile aynı fikirde değildir. Hayâlî'nin Şem'î'yi ziyaret etmek için Galata'ya kayıkla geçme macerasını bu düşüncesine delil olarak gösteren Âli'nin bir diğer argümanı da Hubbî Ömer Bey'den duyup sonradan bizzat tahkik ettiği, Hayâlî'nin ölümünden sonra geriye kalan varlıklar ve sağlığında gelirinin fazlalığına karşın yaptığı harcamaların azlığıdır (İsen, 2017, s. 135).

XVI. yüzyılda cimriliği ile şöhret bulmuş bir diğer şair ise Revânî'dir. Tezkirelerde Basîrî tarafından Revânî'nin cimriliği üzerine yazılmış bir kıta örneği bulunmaktadır. Pek çok tezkirede zikredilen bu kıtayı⁸ Basîrî, arkadaşlarıyla birlikte Revânî'nin evine gidip aç kalması üzerine yazmıştır. Revânî, Pinti Hâmid adlı kimse ile aynı tabiatta gösterilmiş, bu ikisinden ekmek ve su beklemenin beyhude bir çaba olacağı vurgulanmıştır. Âşık Çelebi tezkiresinde de aynı kıta *Kıt'a Der-husset-i Revânî* başlığı altında verilmiştir (Kılıç, 2010, s. 425).

Bahârî, Âşık Çelebi tezkiresinde cimriliği ile kötü şöhret bulmuş bir kimse olarak zikredilir. Cimriliğinin sebep olduğu yaşam koşulları Bahârî'nin belini iki kat etmiştir. Bahârî, âdeta ciğerinin kanıyla edindiği mal varlığını ölümüne yakın vakfederek Kurdzâde isimli cahil bir kadıyı vasî tayin etmiştir. Ancak Âşık Çelebi'nin tabiriyle kurt boğazına ciğer asmış; Kurdzâde, Bahârî'den kalan mirasın bir kısmını kendi yemiş, bir kısmını da mansıb alma umuduyla yüzüne gülenlere vermiş, sonrasında ise iğne yutmuş köpek gibi ortada kalmıştır. Elinde kalan azıcık malı da yolda haramilere kaptırmıştır (Kılıç, 2010, s. 435). Âşık Çelebi'nin Bahârî'nin cimriliğinin yanı sıra dolaylı olarak cimriliğin getirdiği sonuçları da eleştirdiği görülmektedir.

Latîfî, tezkiresinin Zahîrî ile ilgili olan bölümüne şiir örneği olarak Zahîrî'nin İlhad isimli cimri bir kişiye

⁸ Kınalızâde Hasan Çelebi'nin tezkiresinde Basîrî ile ilgili bölümde zikredilen kıta şu şekildedir:
BASİRÎ: Ba'z-ı yârânî ile hâne-i Revânîye varup aç kalduklarında bu kıt'ayı dimişdür. *Kıt'a* :
Revânîyle meger Pinti Hamîdün
Bir aradan yaradılmış Revânî

Birinün nâmı vasfı *lâyezûkân*
Birinün suyu na'tı *lenterânî*

Veli Pinti Hamîdün nâmı yine
İki ol denlidir âb-ı Revânî (Sungurhan, 2017, s. 236-237)

yazmış olduğu beyitleri alır⁹. Zahîrî'nin şiirine göre bu kişinin mutfağında tüten duman değil, aç kalan açşının âhıdır. Karıncalar ve sinekler ondan bir parça ekmek dahi yememişlerdir. İlhad isimli bu kişi, yemek vaktinde gölgesini görse birisi geldi sanarak huzursuz olmaktadır. Cimrilikte ve saklamada hiçbir kusuru olmayan bu kişinin suratının ekşiliğini görenler daha tadına bakmadan yemek yemekten usanırlar. Çorbayı imarethanede içen bu kişinin suhtelerden utanması da yoktur (Canım, 2000, s. 378).

Metinlerde, cimrilikle bağlantılı olarak mirasyedi kimselerden bahsedildiği de görülmekte, cimrilik yapıp sağlığında harcama yapmayan, hayatını yaşamayan kimselerin mal varlığının mirasyedilere kaldığı ve bu mal varlığının çarçur edildiğine dair eleştiriler karşımıza çıkmaktadır. Bu olaylardan biri Hasbî ile ilgilidir. İbrahim Paşa tarafından hapse atıldıktan sonra Habsî mahlasını da kullanan ve paşanın öldürüldüğü gün hapisten çıkarılan Hasbî, Gedizli Keşfi'nin kardeşidir. Keşfi'nin ölümünün ardından oğlu Atâ'ya pek çok mal mülk kalmıştır. Atâ da bir o kadar daha kazanmış, bölüğe geçerek kâfirlerden haraç almıştır. Âşık Çelebi kâfirlerden alınan bu parayı domuz kanına benzetir ve haram mal olarak görür. Atâ'nın yaptığı tüm birikim de amcası Hasbî'ye intikal eder. "*Cimrinin malı bir kazaya kurban gider veya bir varise kalır.*" sözü mucibince Hasbî bu paradan bir kuruş dahi harcamadan ölür. Ve para kötü kişilerin elinde çarçur olur. Âşık Çelebi bu durumu "kaltak kazandı kaltaban yedi" atasözü ile açıklar (Kılıç, 2010, s. 617).

İnceleme alanımıza giren tezkireler içerisinde cimrilik konusuna en çok vurgu yapan tezkirecinin Âşık Çelebi olduğu, Âşık Çelebi'nin doğrudan ifadelerine karşılık Latîfi'nin şiir örneği vermek suretiyle eleştirilerini dile getirdiği görülmektedir.

2.3. Mükeyyifat müptelâhı

Esrar ve şarap, edebiyatımızda hem gündelik hayatın içindeki mükeyyifat unsuru olarak somut anlamlarıyla hem de tasavvufi temsiller çerçevesinde sıklıkla kullanılmaktadır. İncelemiş olduğumuz metinlerde afyon ve şarap bağımlısı olan kimseler hem fiziksel hem de ruhsal deformasyonları ile ele alınmaktadır. Tezkire metinlerinde şairlerin bu mükeyyifat unsurlarına "mağlup" ve "mağbun" oldukları vurgulanmakta, pek çoğunun fiziki görünüşünün değişerek zayıflamaları, başka bir şekle bürünmeleri hatta insanlıktan çıkmaları söz konusu edilmektedir. Tezkire yazarlarına göre bu bağımlılığa sahip kimseler rezil rüsva hâle gelerek hayatları darmadağın olmuş hatta bir kısmı bu sebeple vefat etmiştir.

Âşık Çelebi'ye göre, XVI. yüzyıl şairlerinden Kemaloğlu olarak bilinen Yanbolulu Beyânî, ölümünden önce afyonla öylesine kendinden geçmiş hâledir ki görenler onun içtiğinin afyon değil öldürücü bir

⁹ ZAHİRÎ: Nesr: Bu kt'ayı ümerâdan İlhad nâmiyle meşhûr bir mülhid ü müdebbir ve mümessik-i nâkese ve ümerânun bir hasis ü pislerinden bir tütünsüze dimişdür. Kt'a: Açluğundan aşçı âh itmiş meger Matbahında il tütün tütüdi sanur

Görmemişdür ni' meti yüzün meges
Tatmamışdur rîze-i nânımı mûr

Ger ta'âm vaktinde görse sâyesin
Kimse geldi sanup olur bî-huzûr

Habs ü hissetde kusûrı yok hiç
Begler içre göreyin olsun kusûr

Sûretinün ekşisin gören kişi
Tatmadın dahî ta'âmın usanur

Çâk 'imâretten içerdî şûrbayı
Suhtelerden inen inen utanur (Canım, 2000, s. 378)

zehir olduğunu düşünmektedirler. Esrarın verdiği keyifle kendinden geçen ve garip hayaller kuran Beyani, bizzat hayalin kendisi olmuştur. Fidan gibi olan boyu hilal şekline gelmiş ve zayıflıktan âdeta kürdana dönmüştür (Kılıç, 2010, s. 445).

Karakter olarak zevk ve eğlenceye düşkün olan, güzelliği ile ön plana çıkan, işret meclisleri düzenleyen Caferî mahlaslı Bâli Çelebi, Âşık Çelebi'ye göre hem afyon hem de şarap müptelasıdır, daima ya berşten kendinden geçmiş ya da şarapla sarhoş olmuş hâldedir. Yediği berş yirmi yedi dirheme ulaştığında takatten düşen Bâli Çelebi, zehirlenerek vefat etmiştir (Kılıç, 2010, s. 465-466). Hasan Çelebi tezkiresinde de Caferî, şarap ve afyonu birleştirerek içen bir kimse olarak anlatılır ve aynı şekilde yirmi yedi dirheme vurgu yapılır. Yediği berş yirmi yedi dirheme ulaştığında Caferî'nin vücudu dayanamamış, ayakları bir gemici gibi vücut gemisini yokluk denizine salmıştır (Sungurhan, 2017, s. 264).

Âşık Çelebi'nin şiirinin tabiatı ve edasını beğendiği Hâşimî, berşe müptela ve bu keyfiyete mağlup bir kimsedir. Hamza kıssasını nazm eden Hâşimî, berş müptelalığı yüzünden aklı gibi bu evraku da kaybetmiş, sersem bir hâlde kalmıştır (Kılıç, 2010, s. 532-533). Kara Çelebi olarak bilinen Bursalı Hicrî ise tezkire yazarına göre ilim ve fazilette kemal mertebede olmasına rağmen her zaman meyhanelerin etrafında, harabat köşelerinde eteği kirli ve ortaya düşmüş bir hâldedir. Kitaplarının sayfalarına daima şarap dökülmüş veya tortusunun lekesi kalmış ve yazısı mahvolmuş durumdadır. Meyhane köşelerini kendine yer eden Hicrî, ne zaman bir dilber görse onun şevkinden yakasını parçalayıp bağrı açık hâlde peşinden gitmektedir (Kılıç, 2010, s. 534).

Âşık Çelebi'ye göre mükeyyifat müptelalığı yüzünden insanlıktan çıkan bir diğer isim Veznî'dir. XVI. yüzyıl şairlerinden Veznî, şiirleri beğenilen ve sohbetlerde sürahi gibi başkaldıran, meclislerde şarap kadehi gibi olan mümtaz bir kimsedir. Ancak "nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz" sözü mucibince meyhane köşelerinde, erguvan renkli şarap küpünün dibinde şaraba bulaşmış, yüzü kırmızı ve baş aşağı bir şekilde ölmüştür (Kılıç, 2010, s. 559-560). Beyânî de keyfe mağlup olan İznikli Veznî'nin ismiyle ilgili kelime oyunu yapmış, yediği berş ve afyonun vezninin kıyas bile edilemediğini ve insanlık dairesinden çıktığını söylemiştir (Sungurhan, 2017, s. 226).

*Meşâ'irü's-şu'arâ'*da Zârî, yılın on iki ayında, yaz kış ömrü meyhanede geçen, meyhanede yiyip içen birisi olarak zikredilir. Şaraba verecek parası kalmadığında para kazanmak için kan ter içinde iğneci dükkânında çalışan Zârî'nin yanında daima şarap kabağı ya da rakı şişesi bulunmaktadır. Tezkire yazarına göre sarhoş bir devenin iğne deliğinden geçmesinin ihtimali vardır ancak Zârî'nin şaraptan vazgeçmesinin ihtimali yoktur. Zârî'nin dükkânında kristal kadehler ve şarap şişeleri öylesine fazladır ki dükkân, iğne atılsa yere düşmeyecek durumdadır (Kılıç, 2010, s. 575-577).

XV. yüzyıl şairlerinden Melihî hemen bütün kaynaklarda şaraba olan bağımlılığı ile birlikte anlatılmaktadır. Âşık Çelebi onun mantık ve hikmet öğretip karşılığında aldığı altın ve gümüşü meyhaneciye teslim ettiğini, meyhanede çok uzun vakit geçirdiği için meyhanecinin paranın tükendiğini söylemesi üzerine yeniden borç aldığını nakleder. Tezkireciye göre Melihî evlerde ikram edilen temiz şaraplar ve eti bol kebablardan zevk almaz, meyhane köşelerinde küp dibinde yatmaya, tortu gibi şarabın içine batmaya, üstü başı kir ve kustumuk içinde kalıp meyhane köpeğinin gelip ağzını yalmasına, kendinden habersiz bir şekilde rezil bir hâlde olmaya alışkındır. Sonrasında ise bu hâline ve kara bahtına üzülen Melihî âh çekip çokça gözyaşı dökerek kötü yıldızından şikâyet etmiştir (Kılıç, 2010, s. 828-829). Kınalızâde Hasan Çelebi de Melihî'nin meyhane köşelerinde düşüp kalkan, orayı mekân edinen serseri ve ayyaş bir kimse olarak olumsuz bir portresini çizmektedir. Hasan Çelebi, Fatih Sultan Mehmed'in kendisine gelmesi için Melihî'ye içkiyi tövbe ettirdiğini nakleder. Ancak Melihî, dert ve bela yatağındaki

bir hasta gibi bu beladan vazgeçememiş, şarabı ağız yoluyla almasa da kendisine sırınga ile enjekte etmiştir (Sungurhan, 2017, s. 800).

Hâletî Abdullah Çelebi'nin öğrencisi olan Filibeli Nâlişî, Âşık Çelebi'ye göre ilim tekkesinde parlak bir ışık gibiyken berş kullanmaya başlayınca önce berşin emiri, ardından da ölümüne sebep olduğu için şehidi olmuştur (Kılıç, 2010, s. 845). Berş yüzünden ölüm vakasının gerçekleştiği bir diğer hadise ise Nigârî ile ilgilidir. Nakkaş Haydar olarak tanınan XVI. yüzyıl şairlerinden Nigârî'nin evinde bir gün meclis toplanmış ve bir hokka içinden mesir macunu olduğu düşünülen bir şey yenmiştir. Bu gıdayı yiyenlerden Eyüp kadısı Sinan Çelebi vefat etmiş, bazı kimseler ise ölüme yaklaşacak kadar hastalanmış ve sersemlemiştir. Bunun üzerine berrâşlardan biri "*Haydar'ın berşini yiyenler helak oldu*" diyerek bu olaya tarih düşürmüşlerdir (Kılıç, 2010, s. 894-895).

XVI. yüzyıl tezkire metinlerinde mesleklerini layığıyla icra edemeyecek kadar bağımlı olan şairler sert eleştirilere maruz kalmışlardır. Âşık Çelebi, Priştineli Nûhî'nin şiirini ve inşasını beğenmekle birlikte zarif kimseler arasında evbaş, divan kâtipleri arasında ise ayyaş ve kalles olduğu belirtir. Levhî ve Azmî'nin kardeşi olan Nûhî, Na'tî ve Figânî'nin de içki arkadaşıdır. Nûhî, şaraptan sonra afyona müptela olmuş, âdeta berşe mağlup olmuştur. Görevi başında iken sürekli uyuklamaya başlamış, uykusunda bile berş görür olmuştur. Kaşınmaktan yazı yazamayan, ayda ancak bir hüküm yazabilen Nûhî, bu vaziyette çok yaşamayıp Van seferinde ölmüştür (Kılıç, 2010, s. 901).

Yine Âşık Çelebi, Hekim Sinanoğlu olarak bilinen Edirneli Atâ'nın hekimlik yönünü vurgulamış, ancak onun günde yüz kere berş yemekten başka bir hüneri olmadığını ifade etmiştir. Bu alışkanlığı yüzünden Atâ'nın görünüşü garip bir hâle gelmiş ve çok zayıflamıştır. Âdeta sûreti yok olmuş yahut ruhu tenasüh ederek başka bir kalıba geçmiştir (Kılıç, 2010, s. 442-443). Kınalızâde Hasan Çelebi de Atâ için son derece olumsuz ifadeler kullanmaktadır. Edirne bimarhanesinde ikinci tabip olan Atâ, şifa kapısı olarak şaraphaneleri belleyen, elinden şarabı düşürmeyen bir kimsedir. Hatta bu alışkanlığı tabiplik mesleği yapmasına da engel olmuştur. Bazı hastaların yanına gittiğinde mest ve kendinden geçmiş hâlde olan Atâ, ne hastanın hâlini anlayacak ne de onun feryadını dinleyebilecek durumdadır (Sungurhan, 2017, s. 570). Hasan Çelebi'ye göre ise kâtiplik mesleği ile tanınan Na'tî, sersemlik hanesinin daimi sakini olan şarap küpüne ve havadar olması yönüyle de şarap kadehindeki hava kabarcığına benzemektedir. Tezkire yazarına göre bu yönü sebebiyle bir iş yapamayan Na'tî'nin hayat yıldızı Süleyman Paşa Mısır'a gittikten sonra da batmıştır (Sungurhan, 2017, s. 861).

Mükeyyifat yüzünden görevinin başında bulunmayan bir diğer kişi ise Mesîhî'dir. Âşık Çelebi, tezkiresinde Ali Çelebi'nin ayyaş ve kalleslikte Mesîhî ile bir olduğunu vurguladıktan sonra Ali Paşa'nın ne zaman bir şey yazdırmak için Mesîhî'yi arasa onu makamında hizmete hazır bulamadığını ve derhâl bulunmasını emrettiğini kaydeder. Kapıcılar aramaya çıktıklarında ise Mesîhî'yi Tahtakale'de ya da meyhanelerde bulurlar, Paşa ise bu duruma gücenirmiş. Âşık Çelebi, Mesîhî'nin bu yaşayışından dolayı uslanması için terakkisinin geciktirildiğini de ifade eder. Ali Paşa vefat ettiğinde ise Mesîhî ile ilgili emeller de son bulmuştur (Kılıç, 2010, s. 809).

Âşık Çelebi'nin görevini yapamadığını vurguladığı bir diğer şair, Cefâyî'dir. Hayatının sonlarına doğru şaraba alışıp müptelası olan Cefâyî, akıl ve idrakini kaybetmiş, bu yüzden alçak ve rezil bir duruma düşmüştür. Kendisine Arkadiya kazası verildiğinde hakkında hükümdarın huzuruna mektuplar gönderilmiş, düşmanları durumu kazaskere ileterek ağzını koklatmak istemişlerdir. Bu alışkanlığı yüzünden görevinden kovulan Cefâyî bazen kasabalarda imamlık yapmış, bazen kendini bırakarak her şeyden vazgeçmiştir. Yetmiş yaşına geldiğinde ise bir cariyeye tutulup onun derdiyle can vermiştir (Kılıç,

2010, s. 468).

XVI. yüzyılın renkli simalarından biri olan Nihâlî Cafer Çelebi, Plevne'de Mihaloğlu Ali Bey medresesinde müderrislik yaparken Mihaloğlu Mehmet Bey'le iyi anlaşarak sohbet arkadaşı olur. Nihâlî, şaraba öylesine düşkündür ki ilimle meşgul olamaz hâle gelir. Azledildikten sonra İstanbul'a gelip önce Murat Paşa Medresesi'nde müderris sonra Galata'ya kadı olan Nihâlî'ye saltanat payitahtı civarında içkiyi yasak ederler. Mihaloğlu'na da bir sancak verip ucu işletmesini yasak ederler. Nihâlî bunun üzerine, "*Mihaloğlu'na uçta sancak verip ucu işletmesini yasaklamak, bana Galata'da kadılık verip şarap içme demeye benzer*" diyerek şaraptan vazgeçmesinin imkânsızlığını vurgulamaktadır (Kılıç, 2010, s. 906-907). Âşık Çelebi gibi Kınalızâde Hasan Çelebi de Nihâlî'nin şarap müptelâlığına vurgu yaparak onun ömrünün sonuna kadar kadehi elinden bırakmadığını, nikris hastalığına yakalandığında bile birkaç kadeh içmeyince hareket etmediğini söylemektedir (Sungurhan, 2017, s. 874-875).

Zeyrekzâde olarak bilinen ve kadılar arasında bir hayli şan ve şöret sahibi olan Ânî, Kınalızâde Hasan Çelebi tezkiresinde berş ve afyona mağlup olan bir kimse olarak zikredilmektedir. Ânî, bu durum sebebiyle cünun mertebesine gelmiş, davranışları ve tavırları kabahate dönüşmüştür. Tezkire yazarına göre Ânî, binbir minnetle evine davet ettiği dostlarına küçük bir şey için darılıp yemeği zehir etmektedir. Beyânî de Ânî'nin bu alışkanlığını kısa ve öz bir şekilde "*Berş ve afyona mağlup olmakla kendini aldatmıştı.*" şeklinde özetler (Sungurhan, 2017, s. 242).

İznikli Derûnî'nin berş ve afyon yüzünden boyu keman gibi iki kat olmuş, afyon topu yemekle beden kalesini harap etmiştir (Sungurhan, 2017, s. 351). Edirne'de saray hocalığından mülazım olduktan sonra kadılığa yönelen Cefâyî, şaraba müptela olmuş, kötü işlere ve heveslere bulaşmıştır. Bir iki kere sarhoş yakalanan Cefâyî, azledilmiş, hayatının geri kalanı zillet içerisinde geçmiştir (Sungurhan, 2017, s. 265). XVI. yüzyıl şairlerinden Sagârî, yaşlanıp beli iki kat olmuşken bile gençlik hevesi başından gitmemiş, şaraptan vazgeçmemiştir. Hasan Çelebi, Sagârî'nin ilerleyen yaşına rağmen mey ve mahubdan vazgeçmediğine şahit olarak şairin mahlası ile kelime oyunu yaptığı beyitlerini örnek vermektedir (Sungurhan, 2017, s. 414). Bir diğer şair Tab'î, ilim yolunda ilerleyerek Hasan Çelebi'nin ustası olarak nitelendirdiği ve çokça övdüğü Ebussuûd Efendi'den mülazım olmuştur. Eski şairleri tettebbu etmekle meşgulken şarap içme alışkanlığına kapılan Tab'î'nin aklı ve mizacı bozulmuş, âdeta insanlık âleminde sıyrılmış, vücudu alçak toprağa düşmüştür. Hasan Çelebi, şairin mahlasıyla kelime oyunu yaparak onun tabiatının neticesi olarak gördüğü bir şiir örneği verir¹⁰. Bu şiirde Tab'î kimseye kul olmayan rahat ve azade dilenciler gibi olduğunu yalnızca şarabın esiri olduğunu vurgulamaktadır (Sungurhan, 2017, s. 524).

Ulema arasında tanınan Abdülbâkî Efendi'nin kulu olan XVI. yüzyıl şairlerinden Nûrî, Rüstem Paşa'ya armağanlar vermiş ancak kendisinden beklediği ilgiyi görememiştir. Bunun üzerine kalbi kırılan ve gücenen Nûrî berş ve afyona başlamış, kendini tamamen buna vermiş ve Hasan Çelebi'ye göre afyon belası ile ölmüştür (Sungurhan, 2017, s. 867-868). Kireççizâde Mahmud Çelebi olarak bilinen ve şairlik yönüyle de eleştirilen Gubârî'nin hâli berş ve afyon yüzünden başka bir şekle girmiş, âdeta insanlıktan çıkmıştır (Sungurhan, 2017, s. 633). Bağlılığı yüzünden fiziksel görüntüsü değişen bir diğer şair ise Ferdi'dir. Güzelliği ve zarıflığı ile âlemde yegâne kabul edilen İstanbullu şair Ferdi'nin bir zaman sonra

¹⁰ Tab'î'mi tettebbu'-ı eş'âr-ı selef ile âzmâyiş üzere iken bâde-nüşlikle 'aklına ihtilâl ve mizâcına nihâyette i'tilâl gelüp 'âlem-i insâniyyetden münselih ve kadem-i vücûdî hâk-i mezelletde münzelih olmuştur. Bu şi'r netice-i tab'idur. Şi'r: Kaydden 'ârî gedâveş fâriğ ü âzâdeyüz Kimseye kul olmazuz ammâ esir-i bâdeyüz (Sungurhan, 2017, s. 524)

berş ve afyon müptelalığı yüzünden güzel yüzü sakalla dolmuş, güzelliğinin güneşi zevale ermiş, çok zaman geçmeden ahirete intikal etmiştir (Sungurhan, 2017, s. 660).

Gelibolulu Âli, Terzizâde sanıyla bilinen XVI. yüzyıl şairlerinden Ulvî'nin şaraba müptela olan ayaşlara karıştığını, Rus bir cariyeden doğduğu için Rus bekrîleri ile vakit geçirdiğini bildirmektedir. Ulvî, sabah akşam meyhanede şarap küpü gibi sabittir. Kadehi elinden birkmayan Ulvî'yi meyhane dışında bir yerde gören de yoktur. Ulvî, bu alışkanlığı yüzünden neredeyse yok olmuş durumdadır (İsen, 2017, s. 259).

XVI. yüzyılda mükeyyifat müptelalığı konusuna en çok eleştiri getiren tezkirecilerin Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi olduğu görülmektedir. Tezkirecilerin eleştirileri bu maddelerin salt kullanımına yönelik olmayıp kullanımın hayati fonksiyonlara yahut gündelik işlere ve mesleklerin icrasına engel teşkil edecek kadar aşırı olması noktasındadır. XVI. yüzyılda Osmanlı coğrafyasına bürokrat olarak gelen Busbecq de bu aşırılığa vurgu yapmakta, Buda'da Türkler için şarabın bir lüks olduğunu ve nadiren bulabildiklerini, bu sebeple buldukları zaman hırsıyla içtiklerini kaydetmektedir. (Busbecq, 2018, s. 33-34). Tezkire yazarları ile aşırılık noktasında ortak görüşe sahip olduğu anlaşılan Busbecq'in gözlemlerine göre Türkler şarap içmeyi haram saymakta ancak bir kere içtikten sonra harama bulaşıldığı için o saatten sonra az ya da çok içmenin bir anlamı olmayacağına inanmakta ve içtikçe daha çok içmektedirler.¹¹

Sonuç

Klasik Türk edebiyatı metinlerinin toplumdan bağımsız değerlendirilmemesi gerekliliği üzerine kurulu bu çalışmada XVI. yüzyılda Anadolu sahasında yazılmış olan şuara tezkireleri incelenmiş, tezkire yazarlarının, sosyal tenkit üst başlığı içerisinde değerlendirilebilecek olan, kişilerin huy ve davranışlarına yönelik tenkitleri ele alınmıştır. Bu kapsamda Sehî, Latîfi, Âşık Çelebi, Kınalızâde Hasan Çelebi, Beyânî, Ahdî ve Gelibolulu Âli tarafından yazılmış olan tezkirelerde ön plana çıkan, kıskançlık, cimrilik, mükeyyifat müptelalığı başlıklarından oluşan, bireyin bizzat kendisini veya başka bireylerle veya toplumla ilişkisini ilgilendiren huy ve davranışların mezkûr metinlerde ne şekilde ele alındığı incelenmiştir. İnceleme kapsamındaki huy ve davranışlarla ilgili yer yer aynı yüzyılda yazılmış olan bazı ahlak kitapları, fetva metinleri ve yabancı seyyahların eserlerine müracaat edilmiştir.

İncelemiş olduğumuz metinlerde en çok eleştirilen huy ve davranışın kıskançlık çevresinde kümelenildiği görülmektedir. Çoğu zaman birbiri içerisine geçmiş olan kıskançlık, düşmanlık, fesatlık ve buna bağlı olarak sergilenen davranışlara yönelik eleştiriler tezkire metinlerinde azımsanmayacak ölçüdedir. Bu tür eleştirilerde kıskançlığın ana eksenini padişaha ya da bir devlet büyüğüne karşı yakın olan yahut yakınlaşma potansiyeli olan kimselere yöneliktir. Bu konuda tezkire yazarları taraf olduklarını hissettirerek kıskançlığa ya da iftiraya uğrayan kişilerin "erbâb-ı hased", "erbâb-ı garaz", "ehl-i fesad" tarafından zarara uğratıldığını belirtmişlerdir. Tezkire yazarları, Tâcîzâde Cafer Çelebi ve Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi'nin fesat ve iftiraya uğradıkları konusunda aynı görüştedirler. Hayâlî ve Hayretî arasındaki kıskançlık ve Hayâlî'nin hemşehrisi Hayretî hakkında İbrahim Paşa'ya söylediği olumsuz sözler tezkirelerde ortak olarak ele alınan eleştirilerdendir. Hayâlî ile ilgili konularda daima onun

¹¹ Türkler şarap içmeyi ciddi bir haram sayarlar. Bilhassa ihtiyarların yanında olursa. Gençler affedilmek, mazur görülmek ümidi içinde bu günahı göze alabilirler. Fakat öteki dünyada çekecekleri azabın az da içseler, çok da içseler aynı derecede ağır olacağını düşündükleri için, bir kere şarap tadınca artık alabildiğine içmeyi münasip bulurlar. Zaten nasıl olsa bir kere azap çekecekleri için fazla bir cezaya uğramayacaklar demektir. İşte içki hakkındaki fikirleri budur. Daha manasız başka fikirleri de vardır. Bir kere İstanbul'da ihtiyar bir adam gördüm. Kadehi eline aldığı zaman, avazı çıktığı kadar haykırmaya başladı. Bunun sebebini kendisinden sorduk. Bu feryatlarla ruhuna bedeninin uzak bir tarafına çekilmesini ihtar ediyormuş. Bu suretle, irtikap etmek üzere olduğu cürme ruhu iştirak etmeyecek, içeceği şarapla kirlenmekten kurtulacaktır (Busbecq, 2018, s. 34).

yanında yer alan Âşık Çelebi dahi bu konuda onun “nâ-puhtelik” ettiğini düşünmüştür. Hayâlî'nin kiskanç bir kimse olması, Kandî'nin şekerçi dükkânını taşlaması olayında da dile getirilmiştir. Tezkirelerde kiskanç biri olarak zikredilen ve başta Zâtî olmak üzere çok fazla kimseyle anlaşamayan Hayâlî'nin her şeye rağmen devlet adamlarına yakın oluğu ise diğer şairlerin onu kiskanmasına sebep olmuştur. Gelibolulu Âlî, Hayâlî'nin kiskanıldığı için sürekli haksız yere eleştirildiğini söyleyerek bu konuda Âşık Çelebi ile birlikte şairin hakkını teslim edenler arasındadır. Hayâlî, tezkirelerde sıklıkla eleştirilen bir diğer huy olan cimrilikle de ön plana çıkmış şairlerden biridir. Âşık Çelebi Hayâlî'nin cimriliğini kabul etmemekte, onun istiğna sahibi biri olduğunu düşünmekteyken Gelibolulu Âlî, öldüğünde kalan mallardan hareketle Hayâlî'nin cimri olduğu yorumunu yapmaktadır. Revânî, evine gidenlere bir şey ikram etmeyen, hakkında cimriliği ile ilgili şiir yazılmış bir şairdir. Metinlerde kişinin sağlığında iken parasını harcaması gerektiğine de değinilmiş, bunu yapmayan cimrilerin tüm mal varlığının bir an önce ölmelerini bekleyen mirasyedilere kalacağı belirtilmiştir. Mükeyyifat müptelalığı konusunda yapılan eleştirilere baktığımızda ise pek çok şairin bu yönüyle eleştirildiği ve bu maddelerin, kullananlar üzerinde yarattığı fiziksel ve ruhsal tahribatın ön plana çıkarıldığı görölmektedir. Tezkirecilerin esas eleştirdiği nokta bu maddelerin kullanımından ziyade şairlerin bunlara “mağlup” ve “mağbun” olmaları, belleri bükölüp iki kat olacak derecede zayıflamaları, âdeta insan suretinden çıkarak “mensuh” olmaları ve bu bağımlılıkları yüzünden hayatlarını rezil bir şekilde yaşamak zorunda kalmalarıdır.

Tezkirelerdeki eleştirilerin ifade biçimlerinin tek bir standarda tabi olmadığı, farklı şekillerde eleştiri yapıldığı görölmektedir. Tezkire yazarları kimi zaman açıkça eleştiri yapmakta, kimi zaman ise mukayese ederek başkasını övmek, nasihat etmek, konu ile ilgili şiir örneği vermek yahut mizah ve hicivi kullanmak suretiyle eleştirilerini üstü kapalı bir biçimde ifade etmektedirler. Sonraki yüzyıllarda yazılmış olan şuara tezkirelerinde de, huy ve davranış eleştirisi örneğinde olduğu gibi, edebiyat eleştirisi dışındaki eleştiri unsurları incelenerek karşılaştırmalı çalışmalar yapılmasının sahaya katkı sağlayacağı düşünölmektedir.

Kaynakça

- Alıcı, L. (2004). Klâsik Türk Edebiyatında Sosyal Tenkit Örneklere Olarak “Yuf” Redifli Şiirler. *İlmî Araştırmalar*, S. 17, s. 35-48.
- Canım, R. (2000). *Latîfi, Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzemâ*. Ankara: AKM
- Düzdağ, M.E. (1998). *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin Fetvâlarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*. İstanbul: Şule.
- Ercilasun, B. (2013). *Edebiyat Tarihi ve Tenkit*. İstanbul: Dergah.
- Gültekin, H. (2013). Veysi'nin Sosyal Tenkit İçerikli Kasidesi. *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, S. 64, s. 31-47.
- Güngör, Ş.T. (1999). Fuzulî'nin Eserlerinde Sosyal Tenkit. *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, C. 23 [Hasibe Mazioğlu Armağam III], s. 145-194.
- İsen, M. (1998). *Sehî Bey Tezkiresi (Heşt Behişt)*. Ankara: Akçağ.
- İsen, M. (2017). *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194288/kunhul-ahbarin-tezkire-kismi.html> (Erişim Tarihi: 18.07.2023)
- Kılıç, F. (2010). *Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Kılıç, Z. (2008). Türk Divan Şiirinde Sosyal Eleştiri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi*.

- Kurnaz, C. (1995). Yunus Emre'de Tenkit. *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, s. 465-472.
- Naci, M. (2009). *Lügat-i Naci*. (Haz. Ahmet Kartal). Ankara: TDK.
- Rıfat, A. (1975). *Tasvîr-i Ahlak (Ahlak Sözlüğü)*. İstanbul: Tercüman.
- Seyyar, A. (2015). *Ahlak Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Rağbet.
- Solmaz, S. (2005). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*. Ankara: AKM.
- Sungurhan, A. (2017). *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şu'arâ*. Ankara: Kültür Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194494/kinalizade-hasan-celebi-tezkiretus-s-uara.html> (Erişim Tarihi: 20.07.2023)
- Sungurhan, A. (2017). *Beyânî, Tezkiretü's-Şu'arâ*. Ankara: Kültür Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194494/kinalizade-hasan-celebi-tezkiretus-s-uara.html> (Erişim Tarihi: 16.07.2023)
- Şeker, M. (1997). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâidü'n-Nefâis Fî-Kavâidi'l-Mecâlis*. Ankara: TTK.
- Olgun, M. T. (1973). *Edebiyat Lügatı*. (Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu). İstanbul: Enderun.
- Tökel, D.A. (2003). Divan Edebiyatında Eleştiri. *Hece, Aylık Edebiyat Dergisi, Eleştiri Özel Sayısı*, s. 14-47.
- Uçman, A. (2011). Tenkit (Türk Edebiyatı). *İslam Ansiklopedisi*. (C.40, s. 462-465). İstanbul: TDV.
- Yavuz, K. (2013). *Hâcib Böyle Dedi: Kutadgu Bilig'den Seçmeler*. İstanbul: Mostar.